

Przedsiębiorca jako strona wyzyskana w rozumieniu art. 388 k.c.

Entrepreneur as an Exploited Party within the Meaning of Article 388 of the Civil Code

Abstract

It has not yet been decided whether the exploitation regulated by Article 388 of the Civil Code applies to all types of transactions – particularly commercial transactions. The legislature has not clarified the subject-related prerequisites of exploitation, using only the general terms "party," i.e., exploiter and exploited. The purpose of this study is to provide a detailed analysis of the situation of an entrepreneur as an exploited party within the meaning of Article 388 of the Civil Code. First, it is demonstrated that an entrepreneur falls within the scope of application of Article 388 of the Civil Code. Next, the arguments supporting the possibility of recognizing an entrepreneur as an exploited party within the meaning of Article 388 of the Civil Code are presented and analyzed. Among these, the grounds for exploitation were discussed; attention was drawn to the most recent legislative amendment, together with the explanatory memorandum to the draft legislation; arguments based on the legal nature of exploitation, the protection of the parties' contractual autonomy, and the wording of Article 1 of the Civil Code were then put forward.

SŁOWA KLUCZOWE: prawo cywilne, przedsiębiorca, obrót gospodarczy, wyzysk

KEYWORDS: civil law, entrepreneur, commercial transactions, exploitation

PAWEŁ LEWANDOWSKI – doktor nauk prawnych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID – 0000-0002-8979-928X,
e-mail: pawel.lewandowski@uwm.edu.pl

1 | Wstęp

Unormowany w przepisie art. 388 k.c. wyzysk jest klasyczną instytucją prawa cywilnego^[1], którego celem jest zapewnienie prawidłowości aktu składania oświadczenia woli zapewniającego symetrię wartości świadczeń^[2]. Regulacja wyzysku, na skutek krytyki, doczekała się ingerencji ustawodawcy, co nastąpiło mocą ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw^[3]. Obowiązujące brzmienie przepisu wymaga na wstępie dosłownego przytoczenia: art. 388 § 1. Jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedołęstwo, niedoświadczenie lub brak dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu umowy, w zamian za swoje świadczenie, przyjmuje albo zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może według swego wyboru żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia albo unieważnienia umowy§1¹. Jeżeli wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa co najmniej dwukrotnie wartość świadczenia wzajemnego, domniemywa się, że przewyższa je w stopniu rażącym §2. Uprawnienia określone w §1 wygasają z upływem lat trzech od dnia zawarcia umowy, a jeżeli stroną umowy jest konsument – z upływem lat sześciu.

Należy zauważyć, że formułując art. 388 k.c. ustawodawca nie doprecyzował podmiotowych przesłanek wyzysku, posłużył się jedynie ogólnym określeniem „strony”, tj. wyzyskujący i wyzyskany. Pozwala to postawić tezę, zgodnie z którą przedsiębiorca może być stroną wyzyskaną w rozumieniu art. 388 k.c. Chociaż wyzysk jest przedmiotem pogłębionej analizy w doktrynie prawa cywilnego^[4], a jego praktyczne znaczenie potwierdza

¹ Por. Adam Olejniczak w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, red. Andrzej Kidyba (Lex. 2014), art. 388, nb. 1-2; Jędrzej M. Kondek, *Wpływ instytucji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), 140.

² Por. Piotr Tereszkiewicz w: *Zobowiązania. Część ogólna*, t. II, *Komentarz*, red. Piotr Machnikowski (Warszawa: C.H. Beck, 2024), art. 388, nb. 7.

³ Dz. U. z 2021 r., poz. 2459.

⁴ Z nowszej literatury zob. Magdalena Wilejczyk, „Skutki prawne naruszenia wzajemnego charakteru umowy o dożywocie” *Państwo i Prawo*, z. 4 (2024): 81-98; Mateusz Kosmol, „Rozważania nad wyzyskiem (art. 388 k.c.) z perspektywy prawa i orzecznictwa austriackiego” *Transformacje Prawa Prywatnego*, nr 3 (2024): 31-54; Tobiasz Nowakowski, O nowelizacji art. 388 kodeksu cywilnego – uwagi krytyczne” *Rejent*, nr 5 (2022): 26-47.

przegląd orzecznictwa^[5], to nie zostało rozstrzygnięte, czy znajduje zastosowanie w obrocie gospodarczym. Jest to o tyle istotne, że w tej kategorii obrotu cywilnoprawnego stronami transakcji są wyłącznie przedsiębiorcy (obróć dwustronnie profesjonalny). Czynności prawne dokonywane między profesjonalnymi uczestnikami obrotu tworzą czynności prawne handlowe, charakteryzujące się wykwalifikowanym działaniem, powtarzalnością czynności oraz celem^[6]. Tymczasem przesłanki „słabości” kontraktowej (przymusowe położenie, niedoświadczenie, brak rozeznania) są kojarzone z konsumentem, a nie z profesjonalnym uczestnikiem obrotu gospodarczego. Poza tym przyjmuje się, że przedsiębiorca powinien działać z należytą starannością profesjonalisty (art. 355 § 2 k.c.), podczas gdy przesłanki wyzysku zakładają brak doświadczenia lub rozeznania. Problemem, który wyłania się na tym tle jest to, czy przedsiębiorca może być stroną wyzyskaną w konstrukcji wyzysku. Wypowiedzi doktryny oraz judykatury dopuszczające powoływanie się na wyzysk w obrocie profesjonalnym nie prezentują szerszej argumentacji w tym zakresie. Należy podkreślić, że rozważania, czy przedsiębiorca może być stroną wyzyskaną w konstrukcji wyzysku, będą także właściwe dla obrotu konsumenckiego. Wyzysk nie jest instytucją prawa konsumenckiego, lecz klasyczną instytucją prawa zobowiązań, służącą m.in. ochronie równowagi kontraktowej. Nie jest *in casu* wykluczone, że w konfrontacji z konsumentem (art. 22¹ k.c.), który posiada silną pozycję „negocjacyjną”, również przedsiębiorca, w szczególności jednoosobowy (mikroprzedsiębiorca), może być słabszą stroną czynności prawnej.

Celem niniejszego opracowania jest szczegółowa analiza sytuacji przedsiębiorcy jako strony wyzyskanej w rozumieniu art. 388 k.c. W pierwszej kolejności niezbędne jest wykazanie, że przedsiębiorca należy do kręgu podmiotowego stosowania art. 388 k.c. Następnie należy przywołać koncepcje wyrażone dotychczas w doktrynie i orzecznictwie w odniesieniu do omawianej problematyki. W końcu, celem potwierdzenia tezy, zgodnie z którą zakres zastosowania przepisu art. 388 k.c. obejmuje szeroki krąg podmiotowy, konieczne jest przywołanie i analiza argumentów

⁵ Zob. wyrok SN z 20 czerwca 2024 r., II CSKP 1669/22, LEX nr 3728195; postanowienie SN z 18 września 2024 r., II USK 315/23, LEX nr 3776846; postanowienie SN z 22 stycznia 2025 r., II CSKP 196/23, LEX nr 3821249.

⁶ Marek Safjan, „Umowy związane z obrotem gospodarczym jako najważniejsza kategoria czynności handlowych” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 2 (1998): 2.

przemawiających za możliwością uznania przedsiębiorcy za stronę wyzy-skana w rozumieniu art. 388 k.c.

2 | Przedsiębiorca w kręgu podmiotowym stosowania art. 388 k.c.

Przedsiębiorcą to według art. 43¹ k.c. osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1, prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Kodeks cywilny wskazuje tym samym, że przedsiębiorcą może być każdy podmiot prawa cywilnego^[7]. Oznacza to, że podmiot, który w sposób zarobkowy, zorganizowany i ciągły we własnym imieniu wykonuje działalność albo wolny zawód^[8], jest przedsiębiorcą^[9].

Cechą bycia przedsiębiorcą jest uczestnictwo w obrocie prawnym, co przejawia się m.in. dokonywaniem czynności prawnych^[10]. Te, z uwagi na element woli, mogą być dokonane wyłącznie przez osobę fizyczną. Naturalnie w imieniu osoby fizycznej będącej przedsiębiorcą oświadczenie składa osobiście osoba fizyczna. Natomiast w imieniu podmiotów instytucjonalnych (osób prawnych, jednostek organizacyjnych, o których mowa w art. 33¹ § 1 k.c.) niezbędny jest udział osoby fizycznej, która złoży fizycznie oświadczenie, legitymując się jednocześnie odpowiednią zdolnością (skutkującą ważnością złożonego oświadczenia). W imieniu przedsiębiorcy osoby prawnej występuje osoba fizyczna będąca piastunem organu, natomiast

⁷ Łukasz Żelechowski w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak, wyd. 33 (Warszawa: C.H. Beck, 2024), art. 43(1), nb. 10.

⁸ Wskazuje się, że wykonywanie działalności zawodowej jest jedną z postaci prowadzenia działalności gospodarczej, gdyż działalność zawodowa, winna mieć cechy działalności gospodarczej, tj. być wykonywana we własnym imieniu, osobiście, w sposób ciągły, profesjonalny i zorganizowany (por. uchwałę SN z 23 marca 2016 r., III CZP 4/16, LEX nr 2005736; Radosław Strugała w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski, wyd. 11 (Warszawa: C.H. Beck, 2023), art. 43(1), nb. 3.

⁹ Por. Paweł Lewandowski, „O definicji przedsiębiorcy i działalności gospodarczej po wejściu w życie ustawy – Prawo przedsiębiorców” *Palestra*, nr 1-2 (2019): 95 i n.

¹⁰ Uchwała SN 7 sędziów z 6 grudnia 1991 r. III CZP 117/91, LEX nr 3709.

w imieniu jednostki organizacyjnej występuje jej wspólnik będący przedstawicielem ustawowym. W obu przypadkach działanie organu lub przedstawiciela wywiera skutek bezpośrednio dla jednostki organizacyjnej (por. art. 201 § 1 k.s.h. lub art. 416 k.c.).

W myśl teorii organów w prawie prywatnym możliwie jest przypisanie osobom prawnym skutków określonego działania osób fizycznych^[11]. W skład organu osoby prawnej wchodzi bowiem osoby fizyczne, które posiadając wiedzę i wolę przynależne wyłącznie osobom fizycznym, dokonują w imieniu osoby prawnej czynności prawnych^[12]. Z psychologicznego punktu widzenia wola organu jest wolą jednostki lub jednostek wchodzących w skład organu, zaś z prawnego – stanowi wolę osoby prawnej^[13]. Działanie osoby fizycznej pełniącej funkcję organu, podejmowane w tym charakterze i w granicach jego kompetencji, jest działaniem samego podmiotu^[14]. Do wspólnika spółki osobowej, który reprezentuje spółkę i prowadzi jej sprawy, odpowiednie zastosowanie znajdują przepisy o osobach prawnych^[15], dlatego wola wspólnika jest wolą jednostki organizacyjnej, o której mowa w art. 33¹ § 1 k.c.

W związku z powyższym przedsiębiorca może należeć do kręgu podmiotowego stosowania art. 388 k.c., jeżeli przesłanki wyzysku wystąpią po stronie osób działających w jego imieniu^[16]. Zaproponowane stanowisko potwierdza brzmienie przepisu art. 388 k.c., w którym ustawodawca nie wyklucza, aby przedsiębiorca znalazł się po stronie zarówno wyzyskującego, jak i wyzyskanego. Oznacza to, że kluczowe jest wypełnienie

¹¹ Alfred Klein, „Ewolucja instytucji osobowości prawnej”, [w:] *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, red. Ewa Łętowska (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983), 71.

¹² Andrzej Szajkowski, Monika Tarska, *Prawo spółek handlowych* (Warszawa: C.H. Beck, 2005), 437.

¹³ Andrzej Kidyba, *Dyrektor jako organ przedsiębiorstwa państwowego* (Lublin: UMCS, 1993), 58; Józef Frąckowiak w: *System Prawa Prywatnego*, t. I, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Marek Safjan (Warszawa: C.H. Beck, 2012), 1143, 1150.

¹⁴ Józef Górski, „Stanowisko prawne organów i pełnomocników przedsiębiorstw państwowych” *Nowe Prawo*, nr 6 (1955): 44.

¹⁵ Zob. wyrok SN z dnia 8 lutego 2013 r., IV CSK 332/12, LEX nr 1380744.

¹⁶ Biruta Lewaszekiewicz-Petrykowska, „Problem wad oświadczenia woli w czynności prawnej dokonanej przez przedstawiciela”, [w:] *Studia z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa dla uczczenia 50-lecia pracy naukowej prof. dr. hab. Adama Szpunara*, red. Andrzej Rembieliński (Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983), 17.

przesłanek ustawowych bez względu na formę organizacyjnoprawną oraz status podmiotu w obrocie prawnym.

Warto podkreślić, że ocena wystąpienia przesłanek wyzysku w przypadku przedsiębiorcy (osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej, o której mowa w art. 33¹ § 1 k.c.) wymaga uwzględnienia, m.in. struktury organów konkretnej osoby prawnej (organ jednoosobowy czy wieloosobowy), sposobu reprezentacji w ramach tego organu, a czasem również rodzaju czynności. Poza tym w przypadku organów osoby prawnej zjawiskiem normalnym jest zmienność składu osobowego, będąca wynikiem np. odwołania lub śmierci członka organu. Przyjmuje się, że mimo zmian personalnych organ osoby prawnej pozostaje tym samym organem upoważnionym do reprezentowania jednostki organizacyjnej. Z zasady ciągłości organu można wnioskować, że zmiany osobowe organu osoby prawnej nie mają wpływu na jej uprawnienia, w tym na możliwość powołania się na art. 388 k.c. Zmiany składu osobowego organu muszą być irrelewantne prawnie, gdyż przeciwnie ujęcie naruszałoby bezpieczeństwo obrotu, stanowiło pole do nadużyć, a w ostateczności sprowadzałoby się do stwierdzenia, że zmiana składu osobowego powoduje zmianę osoby prawnej^[17].

3 | Przedsiębiorca jako wyzyskany w konstrukcji wyzysku

3.1. Stanowisko doktryny i judykatury

Rozważania, czy przedsiębiorca może być stroną wyzyskaną, a tym samym, czy przepis art. 388 k.c. znajduje zastosowanie w obrocie gospodarczym, warto rozpocząć od przedstawienia i usystematyzowania dotychczas wyrażanych w tej materii poglądów. Według części autorów *de lege lata* argumentem przeciwko stosowaniu wyzysku do obrotu profesjonalnego jest przede wszystkim wzmożony stopień staranności uczestników tego rodzaju obrotu. Wojciech J. Katner wskazuje, że dopuszczalność stosowania wyzysku do czynności prawnych dokonywanych przez przedsiębiorców

¹⁷ Por. Janusz Gajda, „Dobra wiara osoby prawnej” *Państwo i Prawo*, nr 3 (1991): 47.

jest „ryzykowna”, gdyż od przedsiębiorców wymagany jest profesjonalizm^[18], np. na gruncie prawa zobowiązań przepis art. 355 § 2 k.c. wymaga zawodowego charakteru działalności. Aleksander Chłopecki, charakteryzując instrumenty pochodne, stawia generalny wniosek, że w przypadku powołania się na wyzysk w polskim orzecznictwie sytuacja przedsiębiorcy jest nie do pozazdroszczenia, gdyż wyzysk (w części odnoszącej się do niedoświadczenia), jest przez sądy raczej odrzucany, gdyż przedsiębiorca nie może, z uwagi na potrzebę postrzegania go jako profesjonalisty, być wyzyskany, nie przystaje to do niego^[19]. Niedoświadczenie kojarzone jest bardziej z nieporadną osobą starszą, nie zaś z uczestniczącym w obrocie gospodarczym profesjonalistą^[20]. Jednocześnie, z uwagi na znaczne skomplikowanie części transakcji handlowych, autor ten postuluje postrzeganie przedsiębiorcy jako podmiotu, który nie zawsze ma pełną wiedzę o mechanizmach rynku finansowego^[21], a idąc dalej – obrotu gospodarczego. Zasadne jest w tym miejscu zwrócenie uwagi, że przedsiębiorca powinien być postrzegany jako profesjonalista w zakresie rzeczywiście wykonywanej profesji, nie zaś w obrocie gospodarczym w ogóle. Przedsiębiorca niezajmujący się np. rynkiem ubezpieczeniowym nie musi wykazywać biegłości w tej materii, co nie powinno dyskwalifikować stosowania względem niego regulacji art. 388 k.c. Następnie Mateusz Korpalski wskazuje na „małe znaczenie instytucji wyzysku w stosunku bank – klient przedsiębiorca”^[22]. Zdaniem tego autora wynika to z braku spełnienia przesłanki zastrzeżenia lub przyjęcia świadczenia „w zamian” świadczenia drugiej strony. Umowy bankowe (np. gwarancji bankowej) nie wpisują się w „wymianę” dóbr, gdzie jedno ze świadczeń jest odpowiednikiem drugiego świadczenia. Ponadto, zdaniem tegoż Autora, w umowach bankowych dysproporcja pomiędzy świadczeniami nie powstaje „w chwili zawarcia umowy”, a w terminie późniejszym^[23]. Wydaje się jednak, że okoliczności te nie eliminują *a priori* dopuszczalności umów obarczonych wyzyskiem do obrotu między profesjonalistami. Konieczne jedynie jest kazuistyczne badanie wystąpienia

¹⁸ Wojciech J. Katner w: *System Prawa Prywatnego*, t. VII, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. Jerzy Rąbski (Warszawa: C.H. Beck, 2004), 52.

¹⁹ Aleksander Chłopecki, „Instrumenty pochodne w polskim systemie prawnym (rozważania na kanwie toksycznych opcji)” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 7 (2009):9.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Mariusz Korpalski, *Bankowe umowy przedsiębiorców* (Warszawa: Difin, 2020), 35.

²³ Ibidem, 36.

przesłanek art. 388 k.c. Jeżeli są one spełnione, regulacja art. 388 k.c. jest w tego rodzaju stosunkach dopuszczalna.

Zgodnie z odmiennym stanowiskiem dopuszczalne jest stosowanie wyzysku w obrocie profesjonalnym^[24]. Zdaniem Czesławy Żuławskiej okoliczność, czy umowa została zawarta w związku z wykonywaną działalnością gospodarczą, czy też poza nią, nie ma znaczenia dla dopuszczalności powołania się na wyzysk^[25]. Według Łukasza Węgrzynowskiego na gruncie prawa cywilnego nie znajduje uzasadnienia różnicowanie ochrony przed niepożądanymi nadużyciami kontraktowymi ze względu na kryterium podmiotowe, tzn. nie ma rozstrzygającego znaczenia okoliczność w ramach jakiej kategorii obrotu umowa została zawarta (powszechnego, konsumenckiego czy profesjonalnego)^[26]. Podobny pogląd wyrazili także Agnieszka Rzetecka-Gil^[27] oraz Piotr Zakrzewski^[28]. Ostatni z wymienionych wskazuje, że stroną umowy dotkniętej wyzyskiem może być jednostka organizacyjna Skarbu Państwa (*statio fisci*)^[29]. Zbieżne stanowisko przedstawia Jerzy P. Naworski, który jako przykład przedsiębiorcy mogącego być

---

²⁴ Jacek Widło, „Wyzysk w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego” *Prawo i Więź*, nr 3 (2022): 136, Maciej Gutowski, „Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (druk sejmowy nr 1344)” *Zeszyty Prawnicze*, nr 1 (2022): 175.

²⁵ Czesława Żuławska w: Gerard Bieniek, Helena Ciepła, Stanisław Dmowski, Jacek Gudowski, Krzysztof Kołakowski, Marek Sychowicz, Tadeusz Wiśniewski, C. Żuławska, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I, wyd. 10 (Warszawa: Lexis Nexis, 2011), art. 388, nb. 1.

²⁶ Łukasz Węgrzynowski, „Kontrola treści umowy w prawie ochrony konkurencji” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 4 (2009): 14.

²⁷ Agnieszka Rzetecka-Gil, *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna* (Lex, 2011), art. 388, nb. 7.

²⁸ Piotr Zakrzewski w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353-534), red. Mariusz Fras, Magdalena Habdas (Warszawa: Wolters Kluwer, 2018), art. 388, nb. 9.

²⁹ Wyjątkiem są sytuacje, gdy niepaństwowe osoby prawne lub osoby fizyczne uzyskały niesłusznie korzyść z majątku Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych, na skutek czynności prawnej lub decyzji administracyjnej przenoszącej własność lub inne prawo majątkowe. W takiej sytuacji sąd może oznaczyć sposób i wysokość wyrównania strat, a nawet rozwiązać umowę rozstrzygając o rozliczeniu między stronami (art. 1 ust 1 ustawy z dnia 21.06.1990 r. o zwrocie korzyści uzyskanych niesłusznie kosztem Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych (Dz.U. Nr 44, poz. 255). Zatem, w sytuacji gdy spełnione zostały przesłanki ww. regulacji zastosowania nie znajdzie przepis art. 388 k.c. (*lex specialis*); por. Bogusław Lackoroński w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Borysiak, art. 388, nb. 101.

dotkniętym wyzyskiem przedstawia rolnika indywidualnego^[30], wskazując, że może on znajdować się w przymusowym położeniu, niedołęstwie lub niedoświadczeniu^[31] oraz aktualnie wykazywać brak dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy. Również Aleksander Grebieniow stwierdza, że „instytucja wyzysku znajduje zastosowanie w obrocie gospodarczym zarówno między podmiotami profesjonalnymi, jak i w stosunkach konsumenckich i w obrocie nieprofesjonalnym”, chociaż nie był przez profesjonalistów specjalnie stosowany^[32].

Z kolei orzecznictwo odnoszące się do określonych stanów faktycznych nie wyłącza możliwości powoływania się na wyzysk w umowach między podmiotami profesjonalnymi. Tytułem przykładu można przywołać sytuację, gdy sąd analizował ugodę zawartą pomiędzy Wojewódzkim Szpitalem (...) w Ł. a Narodowym Funduszem Zdrowia (...), na mocy której Narodowy Fundusz Zdrowia zobowiązał się zapłacić świadczeniodawcy stosowne wynagrodzenie z tytułu udzielania świadczeń zdrowotnych w ilości przekraczającej liczbę jednostek rozliczeniowych określonych w umowie^[33]. Oba podmioty są profesjonalnymi uczestnikami obrotu gospodarczego. Także relacje gospodarcze oparte na umowie o świadczenie obsługi prawnej pomiędzy fachowym pełnomocnikiem a podmiotami wykonującymi działalność gospodarczą w ramach spółki cywilnej i spółki z o.o. stanowiły przedmiot analizy sądu pod kątem ziszczenia się przesłanek wyzysku^[34]. Przywołać można także sprawę rozpatrywaną przez SN pod sygn. akt: I CSK 651/12^[35]. Stan faktyczny sprowadzał się do tego, że strony zawarły umowę ramową, której przedmiotem było uregulowanie zasad zawierania i rozliczania transakcji walutowych, terminowych i pochodnych,

³⁰ Na gruncie prawa cywilnego rolnik indywidualny jest postrzegany jako przedsiębiorca, zob. Jerzy P. Naworski, „Status prawny rolnika indywidualnego” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 10 (2012): 17; por. Mateusz Pietraszewski, „Czy rolnik indywidualny jest przedsiębiorcą w świetle kodeksu cywilnego?” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 4 (2010): 48 i n.

³¹ Jerzy P. Naworski, *Cena. Obowiązek zapłaty w obrocie gospodarczym* (Warszawa: „KiK” Konieczny i Kruszewski, 1999), 16, zob. też: Paweł Lewandowski, „Niedoświadczanie, niedołęstwo lub przymusowe położenie współnika spółki cywilnej. Rozważania na gruncie cywilnoprawnej regulacji wyzysku” *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A*, nr 2 (2018): 102-103.

³² Aleksander Grebieniow w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Borysiak, art. 388, nb. 19.2. i nb. 76.

³³ Wyrok SA w Łodzi z 12 lipca 2013 r., I ACa 201/13, LEX nr 1345544.

³⁴ Wyrok SA w Warszawie z 14 marca 2014 r., VI ACa 1184/13, LEX nr 1515319.

³⁵ Wyrok SN z dnia 19 września 2013 r., I CSK 651/12, LEX nr 1396293.

w tym opcji walutowych. Co prawda, SN uznał, że nie zaistniały przesłanki subiektywne po stronie powoda, co sprawiło, że niemożliwe było zastosowanie art. 388 k.c., jednakże przywołane orzeczenie dowodzi, że – co do zasady – dopuszczalne jest badanie pod kątem wyzysku umów zawartych między przedsiębiorcami.

3.2. Argumenty potwierdzające tytułową tezę

3.2.1. Przesłanki wyzysku

Istotne znaczenie dla potwierdzenia tezy, zgodnie z którą przedsiębiorca może być stroną wyzyskaną w rozumieniu art. 388 k.c., ma analiza przesłanek wyzysku. Należy wskazać, że wyzysk opiera się na przesłankach o charakterze obiektywnym i subiektywnym (ugruntowane i powszechnie akceptowane ujęcie).

Do pierwszej kategorii należy nieekwiwalentność świadczeń („świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia”). Co istotne, nieekwiwalentność świadczeń powinna wynikać z innej przyczyny niż swobodna decyzja stron, tj. powinna być skutkiem wyzyskania niekorzystnej sytuacji kontrahenta. Dysproporcja powinna być konsekwencją nadużycia przez jedną ze stron silniejszej pozycji^[36]. Niewątpliwie pozycja rynkowa przedsiębiorców może się różnić. Przedsiębiorca posiadający silniejszą pozycję rynkową może narzucić kontrahentowi (także przedsiębiorcy) niekorzystne warunki umowne, które mogą w określonych okolicznościach determinować o wystąpieniu wyzysku. Może to być szczególnie widoczne w przypadku wyzyskania przymusowego położenia (konieczność zawarcia umowy z przedsiębiorcą korzystającym z przewagi rynkowej na warunkach niekorzystnych ekonomicznie). Tytułem przykładu może być zawarcie umowy podwykonawstwa w sytuacji grożącego niedotrzymania terminów wykonania dzieła w przypadku braku zawarcia umowy, za cenę rażąco wygórowaną przy świadomości drugiej strony o istniejącym ryzyku kar umownych. Zawarcie takiej umowy może stanowić próbę ograniczenia konieczności zapłaty kar umownych, których wysokość byłaby wyższa od zapłaty nieekwiwalentnego wynagrodzenia. Mimo, że cechą

³⁶ Wyrok SA w Białymstoku z 8 czerwca 2018 r., I ACa 143/18, LEX nr 2516257.

przedsiębiorcy jest dążenie do maksymalizacji zysku, to zawarcie umowy jak wyżej wydaje się możliwe, a czasami nieuniknione.

W niniejszych rozważaniach warto wskazać, że w chwili zawarcia umowy wartość świadczenia strony wyzyskanej powinna przewyższać wartość świadczenia drugiej strony w rażącym stopniu (art. 388 § 1 k.c.), tzn., że powinna być oczywista i znacząca, a ocena powinna być określona z poszanowaniem reguł słuszności kontraktowej^[37]. Opisana dysproporcja ujęta jako przewyższenie w rażącym stopniu stanowi zwrot nieostrej, wymagający kazuistycznej interpretacji. Co do zasady, nieekwiwalentność wartości świadczeń utożsamiana jest z głównymi świadczeniami stron^[38]. Nie jest to jednak pogląd jednogłośny, gdyż to całokształt kontraktu powinien decydować o równowadze wartości świadczeń, nie zaś jednostka redakcyjna umowy traktująca o świadczeniach głównych. Zmniejszona wysokość głównego świadczenia może być rekompensowana dodatkowymi świadczeniami lub może wynikać np. ze zwiększonego ryzyka transakcji albo odległych terminów płatności lub spełnienia świadczenia^[39]. Aprobując ten pogląd, należy podkreślić, że właśnie w obrocie gospodarczym, gdzie transakcje są rozbudowane i nierzadko skomplikowane, owa dysproporcja może dotyczyć świadczeń innych niż główne. Dysproporcja świadczeń przyjmuje przede wszystkim postać pieniężną^[40], ale może przejawiać się w innych aspektach, jak np. opóźnieniu realizacji świadczenia, odległym terminie zapłaty, rozłożeniu płatności na dogodnie dla kontrahenta raty, zwiększonej wysokości odsetek, rabacie udzielonym na inne dodatkowe towary i usługi, dodatkowym warunku powstania roszczenia o spełnienie świadczenia – o ile możliwe jest ustalenie ich wartości^[41]. Dla strony umowy czynniki poza cenowe mogą sprawiać, że czynność prawna jest korzystna. Roman Trzaskowski wskazuje, że w odniesieniu do innych niż główne świadczeń stron słuszność kontraktowa jest naruszona, gdy rozłożenie praw i obowiązków przybiera nierównomierny rozkład, tzn. gdy

³⁷ Olejniczak w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, red. Kidyba, kom do art. 388, nb. 3.

³⁸ Łukasz Węgrzynowski, „Ekwiwalentność świadczeń w orzecznictwie antymonopolowym” *Głosa*, nr 4 (2010): 92.

³⁹ Łukasz Węgrzynowski, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 388.

⁴⁰ Maciej Rzewuski, „Exploitation as a Flaw in the Statement of Intent”, [w:] *Wykorzystywanie człowieka w XX i XXI wieku*, red. Bronisła Sitek, Gaetano Dammacco, Dagmara Barańska, Kamila Naumowicz, Katarzyna Zaworska (Olsztyn: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2012), 681.

⁴¹ Węgrzynowski, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie*, 388.

między zapisami umowy nie występują korelaty, które sprawiałaby, że jeden niekorzystny zapis znajduje swój odpowiednik w niskiej wysokości świadczenia głównego drugiej (słabszej) strony^[42].

Zmiana, której dokonał ustawodawca na mocy przywołanej na wstępie nowelizacji nie rozstrzyga kwestii rażącego stopnia przewyższenia wartości świadczeń, ograniczając się do wprowadzenia usuwalnego domniemanie rażącego przewyższenia. Ustawodawca stanowi, że przewyższenie w stopniu rażącym występuje, gdy wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa wartość świadczenia drugiej strony co najmniej dwukrotnie (art. 388 § 1¹ k.c.). Takie rozwiązanie ma ułatwiać dowodzenie rażącego pokrzywdzenia. Wydaje się jednak, że efekt może być odwrotny – może stanowić utrudnienie wykazania rażącego charakteru pokrzywdzenia poniżej progu dwukrotności. Strona przeciwna (wyzyskujący) może przywoływać dwukrotność wartości i brak jego osiągnięcia. Nowelizacja wbrew twierdzeniom projektodawcy^[43] nie zdejmuje z wyzyskanego ciężaru dowodu, gdyż w celu skorzystania z domniemanie prawnego musi wykazać określoną w przepisie dysproporcję wartości świadczeń^[44]. Zatem, dla wyzyskanego domniemanie, o którym mowa, nie ma istotnego znaczenia, a wręcz może przyczynić się do wydłużenia i skomplikowania przewodu sądowego. Treść art. 388 § 1¹ k.c. może wzbudzać w wyzyskanym fałszywe przekonanie, że w sytuacji mniejszej dysproporcji świadczeń roszczenie nie przysługuje, zniechęcając do wytoczenia powództwa w sytuacji, gdy inne okoliczności sprawy wskazywałyby, że przesłanki wyzysku zostały jednak spełnione. W ten sposób ustawodawca może w istocie doprowadzić do skutku odwrotnego od zamierzonego, osłabiając ochronny charakter art. 388 k.c.^[45].

Druga kategoria przesłanek wyzysku (subiektywna) obejmuje szczególną sytuację wyzyskanego polegającą na znajdowaniu się w przymusowym

⁴² Roman Trzaskowski, *Granice kształtowania treści i celu umów obligacyjnych*: art. 3531 K.C. (Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2005), 454 i n.

⁴³ *Uzasadnienie do projektu ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego*, 12. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/o/2CA9B3E5A474682EC125870400399EFD/%24File/1344.pdf>.

⁴⁴ Grebieniow w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak, kom do art. 388, nb. 24.2.

⁴⁵ Piotr Horosz w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki, wyd. 4 (Warszawa: C.H. Beck, 2024), kom do art. 388, nb. 5.

położeniu^[46], niedołęstwie^[47], niedoświadczeniu^[48] lub sytuacji braku dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy^[49]. Należy podkreślić, że przesłanka subiektywna wyzysku musi być złączona relacją wyzyskania niekorzystnej sytuacji drugiej strony przez wyzyskującego.

Odnosząc tę kategorię przesłanek do tytułowego zagadnienia, w pierwszej kolejności warto zauważyć, że w przepisach prawnych nie ma jednoznacznej regulacji wskazującej na właściwości, które powinien posiadać przedsiębiorca. W przypadku osoby fizycznej wykonującej działalność gospodarczą jej przymioty osobiste są w zasadzie bez znaczenia. W szczególności, brak jest wymogów wskazujących, że przedsiębiorca jednoosobowy powinien posiadać pełną zdolnością do czynności prawnych^[50]. Z kolei w imieniu przedsiębiorcy osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej, o której mowa w art. 33¹ § 1 k.c., występuje osoba fizyczna będąca piastunem organu lub przedstawicielem ustawowym, która może znajdować się w jednej ze wskazanych w ustawie sytuacji motywacyjnych. Właściwie jedynie w odniesieniu do członków zarządu spółek kapitałowych regulacja kodeksowa nakazuje dysponowanie przez nich pełną zdolnością do czynności prawnych (por art. 18 k.s.h.), z której wynikać powinien pewien stopień ich świadomości uczestnictwa w obrocie gospodarczym, w tym i doświadczenia. Co ważniejsze jednak, stosowne regulacje kodeksu (art. 293 k.s.h., art. 300¹²⁵ k.s.h., art. 483 k.s.h.) wskazują na obowiązek dołożenia staranności przy wykonywaniu czynności w ramach reprezentacji i prowadzenia spraw spółki. Regulacje te mogą powodować, że przesłanka wyzysku w postaci niedoświadczenia lub braku dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy może być trudna do wykazania, jednak nie jest niemożliwa. Rozstrzygająca powinna być analiza w ramach badania stanu faktycznego danej sprawy, nie zaś wykluczenie *a priori* tej kategorii przedsiębiorców spod zakresu regulacji przepisu art. 388 k.c. Analogicznie spojrzeć można na konieczne przymioty po stronie współników handlowych spółek osobowych.

⁴⁶ Zob. wyrok SN z dnia 28 stycznia 1974 r., I CR 819/73, LEX nr 7391.

⁴⁷ Zob. wyrok SA w Gdańsku z dnia 15 grudnia 2016 r., I ACa 1035/16, LEX nr 2340289; Wyrok SN z dnia 27 września 2005 r., V CK 191/05, LEX nr 274285.

⁴⁸ Zob. wyrok SA w Katowicach z dnia 13 lutego 2013 r., I ACa 1008/12, LEX nr 1307417.

⁴⁹ Por. Tereszkiewicz w: *Zobowiązania. Część ogólna*, t. II, *Komentarz*, red. Machnikowski, kom do art. 388, nb. 21.

⁵⁰ Paweł Lewandowski, Lewandowski Paweł, „Zdolność do czynności prawnych przedsiębiorcy jako osoby fizycznej” *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. C (2016): 94 i n.

Analizując kolejno poszczególne subiektywne przesłanki, można wskazać, że niezależnie od statusu przedsiębiorcy lub też jego braku, o przymusowym położeniu świadczy świadomość konieczności przyjęcia warunków drugiej strony^[51]. Na przykład potrzeba uzyskania środków finansowych na spłatę wcześniejszych pożyczek, uniknięcie egzekucji cywilnoprawnej, niskie dochody i niemożność uzyskania pożyczki z banku odpowiadają stanowi przymusowego położenia^[52]. Zatem nawet przedsiębiorca dostatecznie zorientowany i dokładający należytej staranności może znaleźć się w przymusowym położeniu, tzn. może być zmuszony – w celu uniknięcia dalej idących konsekwencji niedokonania czynności prawnej – do zawarcia niekorzystnej umowy^[53].

Jeśli zaś idzie o stan niedołęstwa, należy go rozumieć jako bezradność, niemożliwość przezwyciężenia przeszkód na skutek braku sił fizycznych lub psychicznych. Należy stwierdzić, że niedołęstwo również może być przymiotem przedsiębiorcy, nawet jako stan przemijający, krótkotrwały, występujący w momencie dokonywania czynności. Osoba składająca oświadczenie, tj. przedsiębiorca jednoosobowy, piastuni organów osoby prawnej lub członkowie jednostki organizacyjnej (art. 33¹ § 1 k.c.), może posiadać określone ułomności, sędziwy wiek lub inną niezdiagnozowaną chorobę, niepowodującą stanu wyłączenia świadomego albo swobodnego powzięcia decyzji i wyrażenia woli (art. 82 k.c.).

Z kolei niedoświadczenie oznacza brak ogólnego doświadczenia życiowego bądź brak doświadczenia w określonego rodzaju przedsięwzięciach^[54]. Wydaje się wyjątkowo, że przedsiębiorca może nie posiadać doświadczenia w nietypowych dla niego przedsięwzięciach (np. zawierając umowę opcji), wykazywać brak wiedzy o mechanizmach rynkowych, standardach kontraktowych czy skutkach prawnych określonych działań.

Nowością jest ostatnia z wyżej wskazanych przesłanek subiektywnych, tj. brak dostatecznego rozeznania co do treści czynności prawnej. Zgodnie z uzasadnieniem do projektu ustawy brak dostatecznego rozeznania oznacza brak wiedzy niezbędnej do odpowiedniego rozważenia celowości i skutków zawarcia umowy, a jednocześnie ów brak ma być wolny od

⁵¹ Wyrok SA w Krakowie z dnia 13 września 2023 r., I ACa 467/21, LEX nr 3669560.

⁵² Wyrok SA w Krakowie z dnia 8 lutego 2022 r., I ACa 1198/20, LEX nr 3345871.

⁵³ Péter Cserne, Ákos Szalai, Cserne Péter, Ákos Szalai, „On the Necessity of Necessity: An Economic Analysis of Contracts Concluded in a Situation of Need” *Silesian Journal of Legal Studies*, nr 1 (2010): 12.

⁵⁴ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 15 grudnia 2016 r., I ACa 1035/16, LEX nr 2340289.

kryteriów ocennych oraz winy strony (lekkomyślności, niedbalstwa)^[55]. Wskazać jednak należy, że celowość i skutki umowy nie stanowią odpowiednika treści czynności prawnej, o której wspomina przepis. Uzasadnienie nie przystaje zatem w pełni do treści przepisu. Ponadto przesłanka ta przypomina niedoświadczenie, które pojmowane jest jako brak wiedzy oraz brak zrozumienia skutków prawnych i ekonomicznych wywołanych konkretną umową^[56], jednak nie wykracza poza treść czynności prawnej. Podobnie, jak w przypadku przesłanki niedoświadczenia, można sądzić, że nie jest wykluczone, a wyjątkowo możliwe, że przedsiębiorca, mimo posiadanego statusu, nie wykaże dostatecznego rozeznania co do treści czynności prawnej.

Interpretacja przesłanek wyzysku może stanowić argument przemawiający za dopuszczalnością uznania przedsiębiorcy za stronę wyzyskaną w rozumieniu art. 388 k.c. Akcentując to stanowisko, celowo w rozważaniach nie odnoszono się do argumentów dla przeciwnego, pozostawiając pole dla ewentualnej dyskusji.

3.2.2. Wyzysk po zmianie ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r.

Rozpatrując krąg podmiotowy stosowania przepisu art. 388 k.c. można stwierdzić, że nowelizacja przepisu art. 388 k.c. w zakresie § 2 właściwie wskazuje na dopuszczalność stosowania wyzysku do obrotu profesjonalnego. Trzeba odnotować, że celem wyeliminowania nieetycznej dysproporcji świadczeń podmiot wyzyskany może wystąpić z odpowiednim żądaniem w ustawowym zawitym terminie^[57]. Zgodnie z obowiązującymi przepisami wyzyskanemu przysługuje swoboda wyboru żądania, z którym występuje, tj. wyrównanie wartości świadczeń lub unieważnienie umowy. Ustawodawca słusznie nowelizując art. 388 k.c. zrezygnował z krępującej sekwencyjności żądania, z którym może wystąpić, pozostawiając wyzyskanemu wybór, niezależnie od wykazania przesłanki nadmiernego utrudnienia w doprowadzeniu do wyrównania wartości świadczeń^[58]. Co jednak ważne, żądanie to nie ma charakteru uprawnienia prawokształtującego,

⁵⁵ Uzasadnienie do projektu ustawy, 9.

⁵⁶ Piotr Tereszkiewicz, *Obowiązki informacyjne w umowach o usługi finansowe* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015, Lex), rozdział IV.4.3.1.

⁵⁷ Grebieniow w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Borysiak, kom do art. 388, nb. 71.

⁵⁸ Paweł Lewandowski, „O ochronie wyzyskanego – rozważania nad nowymi rozwiązaniami wyzysku w polskim prawie cywilnym” *Studia Iuridica Toruniensia*, nr 2 (2022): 120.

gdyż wymaga konstytutywnego rozstrzygnięcia sądu (prawomocności orzeczenia sądu)^[59]. Wyzyskany nie ma kompetencji do samodzielnego ukształtowania treści stosunku prawnego ani do jego unieważnienia.

Novum w treści przepisu art. 388 k.c. jest rozróżnienie terminu wskazanego dla konsumentów oraz dla pozostałych uczestników obrotu. Zgodnie z aktualnym brzmieniem art. 388 §2 k.c. uprawnienia określone w §1 wygasają z upływem lat trzech od dnia zawarcia umowy, a jeżeli stroną umowy jest konsument – z upływem lat sześciu. Początek liczenia terminów stanowi dzień zawarcia umowy. Upływ terminu powoduje wygaśnięcie uprawnienia^[60]. Okoliczność ta co do zasady stanowi samodzielną podstawę oddalenia powództwa. Aczkolwiek, w wyjątkowych sytuacjach, szczególnie gdy strona nie ponosi winy za niewystąpienie z żądaniem, zdaje się sąd mógłby nie uwzględnić upływu terminu przez wzgląd na zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.)^[61]. *De lege ferenda* warto rozważyć powiązanie początku terminu z dniem ustania subiektywnej przesłanki po stronie wyzyskanego. Stosowna regulacja mogłaby znaleźć swój pierwowzór w przepisie art. 88 § 2 k.c.^[62].

Co istotne dla omawianej problematyki, ustawodawca, odmiennie niż przed nowelizacją przepisu, rozróżnia termin, w trakcie którego możliwe jest wystąpienie z żądaniem zmiany lub unieważnienia umowy w zależności od kategorii podmiotu. Sześcioletni termin do wystąpienia z żądaniem zmiany wartości świadczenia albo unieważnienia umowy dla konsumenta, wskazuje, że termin trzyletni obowiązuje dla innej, nieokreślonej wprost w przepisie art. 388 § 2 k.c. kategorii podmiotów. Pozwala to zaliczyć do tej kategorii podmiotów przedsiębiorców oraz podmioty, które nie posiadają ani statusu przedsiębiorcy, ani statusu konsumenta. Dodatkowo projektodawca w uzasadnieniu do projektu ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. wskazał, że żądanie unieważnienia umowy albo zmiany wartości świadczeń wynikających z umowy zawartej między przedsiębiorcami będą wygasły po upływie trzech lat^[63]. Powyższe pozwala przyjąć, że *de lege lata* wyzysk znajduje zastosowanie do umów z udziałem przedsiębiorców.

⁵⁹ Kondek, *Wpływ instytucji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, 152.

⁶⁰ Por. wyrok SN z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 22/18, LEX nr 2659053.

⁶¹ Uchwała SN z dnia 15 marca 2018 r., III CZP 110/17, LEX nr 2457344.

⁶² Por. Lewandowski, *O ochronie wyzyskanego*, 124. Zob. też Paweł Lewandowski, „O potrzebie kompatybilności przepisów regulujących wyzysk w Kodeksie Cywilnym i w Kodeksie Karnym” *Prawo i Więź*, nr 1(39) (2022): 237 i n.

⁶³ *Uzasadnienie do projektu ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego*, 11.

Poczynione uwagi warto uzupełnić o stwierdzenie, że wskazany w przepisie art. 388 § 2 k.c. termin sześćioletni znajduje zastosowanie, gdy konsument jest stroną wyzyskaną^[64]. Długość terminu powinna być uzależniona od statusu podmiotu, który – jako strona wyzyskana – dochodzi roszczeń przewidzianych w przepisie § 1. Zatem w sytuacji, gdy to konsument wyzyska szczególną sytuację przedsiębiorcy i ten ostatni domagać się będzie ochrony, długość terminu obliczać należy względem statusu podmiotu inicjującego postępowanie, tj. wyzyskanego. Wykładnia taka uwzględnia staranność podmiotu w dochodzeniu roszczeń jej przysługujących, obligując przedsiębiorców do zachowania krótszego terminu.

3.3. Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r.

Argumentem przemawiającym za dopuszczalnością stosowania instytucji wyzysku w obrocie gospodarczym jest także uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw^[65]. Dostrzegając fakt, że uzasadnienie do projektu ustawy nie stanowi źródła prawa, to jednak dowodzi ono pewnego zamysłu projektodawcy, stanowiąc materiał interpretacyjny, który może być wykorzystywany przy wykładni przepisu^[66]. W tym sensie spoglądając na uzasadnienie do projektu wyżej wymienionej ustawy z dnia 2 grudnia 2021 r., wskazać należy, że odnosi się ono do niekorzystnych skutków związanych z zawieraniem umów franczyzy. W treści ujęto, że obrót gospodarczy wskazuje na pojawiające się przypadki zawierania umów o skutkach podobnych do wyzysku, jednak niemieszczące się w zakresie zastosowania tej instytucji. Zjawiska te występują również w obrocie gospodarczym, w szczególności umów franczyzy, które zastrzegają nieproporcjonalnie duże świadczenia od franczyzobiorców, a które również bywają zawierane w sytuacji niepełnej wiedzy franczyzobiorcy o rzeczywistej wartości świadczeń oferowanych w zamian przez francyzodawcę^[67]. Na potrzeby niniejszych rozważań warto wskazać, że umowa franchisingu jest specyficzną formą współpracy między

⁶⁴ Grebieniow w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Borysiak, kom do art. 388, nb. 76.1.

⁶⁵ Dz. U. z 2021 r., poz. 2459, dalej: u.z.k.c.

⁶⁶ Lech Morawski, *Zasady wykładni prawa* (Toruń: TNOIK, 2010), 38-39.

⁶⁷ Uzasadnienie do projektu ustawy, 7; argumenty te krytyce poddał Gutowski, w: Gutowski, „Projekt ustawy o zmianie ustawy”, 178-179.

przedsiębiorstwami w zakresie ich działalności^[68]. Jest umową dwustronnie kwalifikowaną podmiotowo (profesjonalną), tzn. po obu stronach umowy występują przedsiębiorcy (profesjoniści), a umowa jest wykonywana przez nich w zakresie działalności przedsiębiorstwa. Prezentowane przez projektodawcę poglądy głoszone względem umowy franczyzy mają po części charakter ogólny i wykraczają poza ten stosunek prawny. Podobne zależności mogą bowiem występować w innych stosunkach prawnych, a szczególnie umowach nienazwanych, w których brak jest regulacji ustawowej, zaś treść determinuje umowa stron.

3.4. Charakter prawny wyzysku

Uzasadniając szeroki zakres podmiotowy zastosowania art. 388 k.c. i możliwość uznania przedsiębiorcy za stronę wyzyskaną, warto zwrócić uwagę na charakter prawny wyzysku. Stanowisko w tej materii nie jest ugruntowane, ale dominujący jest aktualnie pogląd, że umowa zawarta w warunkach wyzysku stanowi wadliwą czynność prawną sprzeczną z prawem lub zasadami współżycia społecznego^[69]. Mniejszościowy pogląd głosi, że wyzysk stanowi wadę oświadczenia woli^[70], kolejne stanowisko statuuje wyzysk jako ustawowe ograniczenie zasady swobody umów^[71]. Prace kodyfikacyjne nad projektem części ogólnej kodeksu cywilnego regulowały wyzysk jako wadę oświadczenia woli^[72]. Dokumenty te nie wyszły ze sfery projektów, jednak pokazują tendencję postrzegania wyzysku. Również

---

⁶⁸ Tadeusz Włodyka, Marcin Spyra w: *System Prawa Handlowego*, t. V, *Prawo umów handlowych*, red. Stanisław Włodyka (Warszawa: C.H. Beck, 2011), 640; Barbara Jelonek-Jarco, „O konieczności regulacji prawnej umowy franczyzy – uwagi do raportu «Faktyczna nierówność stron umowy franczyzy w Polsce»” *Prawo w działaniu. Sprawy cywilne*, nr 50 (2022): 133.

⁶⁹ Zbigniew Radwański w: *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. Zbigniew Radwański (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981), 385; Alfred Ohanowicz w: Alfred Ohanowicz, Józef Górski, *Zarys prawa zobowiązań* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 87.

⁷⁰ Biruta Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973), 12.

⁷¹ Żuławska w: Bieniek, Ciepla, Dmowski, Gudowski, Kołakowski, Sychowicz, Wiśniewski, Żuławska, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I, 191.

⁷² *Księga pierwsza Kodeksu Cywilnego. Projekt uzasadnieniem* (Warszawa, 2009), 135.

część doktryny^[73] i orzecznictwa postrzega wyzysk jako wadę oświadczenia woli^[74]. Wady oświadczenia woli mają charakter uniwersalny, nie różnicują dopuszczalności ich stosowania, w zależności od kategorii podmiotu. Przede wszystkim wadliwość oświadczenia woli może dotyczyć także przedsiębiorców. Kluczowe jest ziszczenie się znamion.

Uznając, że wyzysk stanowi wadę oświadczenia woli, kluczowe jest wyeksponowanie okoliczności subiektywnych zachodzących po stronie pokrzywdzonego^[75]. Oświadczenie woli wyzyskanego uznaje się za nieprawidłowe głównie z tego powodu, że podmiot prawa cywilnego składa nie w pełni swobodne oświadczenie woli; swoisty nacisk wynika ze znajdowania się w szczególnej sytuacji wewnętrznej (przekonanie o konieczności określonego zachowania), przy czym źródłem niekoniecznie muszą być naciski drugiej strony czynności prawnej^[76]. Rażąca dysproporcja jest jedynie faktem skłaniającym do zbadania prawidłowości woli stron^[77], ponieważ to nierówność świadczeń konstytuuje wyzysk. Zaaprobowanie poglądu, zgodnie z którym wyzysk stanowi wadę oświadczenia woli^[78], ma gwarantować swobodę strony uczestniczącej w obrocie, niezależnie od jej statusu. Uczestnicy obrotu prawnego powinni móc korzystać z praw przyznanych kodeksem na zasadzie równości i powszechności, a jakiegokolwiek ograniczenia muszą *expressis verbis* wynikać z regulacji ustawowej.

3.5. Wyzysk jako ochrona autonomii stron umowy

Kolejnym argumentem, za dopuszczalnością stosowania wyzysku w obrocie gospodarczym, może być – stanowiąca cel przepisu art. 388 k.c. – ochrona autonomii stron czynności prawnych. Wyzyskanie niekorzystnej sytuacji kontrahenta nie może być bowiem akceptowane, a strona powinna mieć możliwość wzruszenia tak złożonego oświadczenia. Autonomia stron

⁷³ Lewandowski, *Niedoświadczenie*, 99.

⁷⁴ Wyrok SN z dnia 19 września 2013 r., I CSK 651/12, LEX nr 1396293.

⁷⁵ Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, 12.

⁷⁶ Ibidem, 190; Andrzej Rembieliński w: *Kodeks cywilny z komentarzem*, red. Jan Winiarz (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1980), 335.

⁷⁷ Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, 12.

⁷⁸ Biruta Lewaszkiewicz-Petrykowska, „Wyzysk jako wada oświadczenia woli” *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. X (1973): 51 i n.; Zakrzewski w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. Frasz, Habdas, art. 388, nb 3.

czynności prawa prywatnego nie powinna budzić zastrzeżeń, niezależnie od kategorii obrotu, w którym oświadczenie jest składane. Wydaje się wręcz, że z uwagi na składanie oświadczenia w ramach obrotu gospodarczego, swoboda oświadczenia powinna podlegać szerszej ochronie, a służyć temu powinny wszelkie dostępne narzędzia, o ile ustawodawca wprost nie wyłączył ich zastosowania do obrotu gospodarczego.

O ile bowiem od profesjonalistów wymagać należy zawodowych standardów, o tyle nie należy pozbawiać ich narzędzi ochrony. Siła rynkowa podmiotów gospodarczych może wyglądać odmiennie, dlatego każdy podmiot prawa, w tym uczestniczący w obrocie gospodarczym, może być słabszą stroną umowy. Można wyobrazić sobie sytuację, gdy przedsiębiorca wykorzystuje pozycję na rynku, wymuszając nieekwiwalentne świadczenie drugiej strony^[79]. Wyzysk wśród przedsiębiorców jest możliwy tym bardziej, że może on dotyczyć nie tylko głównych świadczeń umowy, ale również tych o charakterze ubocznym. Na potrzebę ochrony przedsiębiorców wskazuje zamieszczenie w k.c. regulacji art. 385⁵ k.c., który rozszerza ochronę konsumencką na przedsiębiorców jednoosobowych. Wskazuje się, że ograniczenie podmiotowe (jedynie do osób fizycznych) nie jest trafne, gdyż brak jest bezpośredniego związku pomiędzy formą prawną prowadzenia działalności gospodarczej a brakiem doświadczenia i słabszą pozycją kontraktową, które to cechy uzasadniałyby objęcie określonej kategorii podmiotów szczególną ochroną^[80].

3.6. Treść przepisu art. 1 k.c.

W końcu, przywołując zasadę racjonalności ustawodawcy należy przyjąć, że brak ograniczenia podmiotowego w przepisie art. 388 k.c. nie jest przypadkowy, a celem regulacji jest dopuszczenie szerokiego jego stosowania, w tym także w odniesieniu do profesjonalnych uczestników obrotu gospodarczego^[81]. Potwierdzeniem takiego zapatrywania jest niewątpliwie

⁷⁹ Krzysztof J. Matuszyk, „Instytucja odsetek w ustawie o terminach zapłaty w transakcjach handlowych” *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego*, nr 1 (2005): 21.

⁸⁰ Bartłomiej Gliniecki w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak, wyd. 2 (Warszawa: Wolters Kluwer, 2024), art. 385(5), nb 3.

⁸¹ Podobne rozważania w kwestii zakresu podmiotowego prowadzone są na gruncie regulacji art. 5 k.c., por. Anna Zbiegień-Turzańska w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I, *Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*,

art. 1 k.c., zgodnie z którym kodeks reguluje stosunki cywilnoprawne pomiędzy osobami fizycznymi i osobami prawnymi. Przy czym w prawie cywilnym rozróżnia się trzy rodzaje podmiotów, w tym regulowane przez art. 33¹ § 1 k.c. jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej^[82]. Do ostatniej kategorii podmiotów zaliczają się m.in. handlowe spółki osobowe zawierane dla wykonywania działalności gospodarczej (art. 22 § 1 ksh., art. 86 § 1 k.s.h., art. 102 k.s.h., 125 k.s.h.). W związku z tym przyjmuje się, że przepisy k.c. znajdują zastosowanie do stosunków cywilnoprawnych między wszystkimi kategoriami podmiotów prawa cywilnego, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej, tj. ogranicza stosowanie danej instytucji jedynie do określonej kategorii podmiotów^[83]. Wyjątki muszą *expressis verbis* wynikać z normy prawnej. Jako przykład ograniczenia podmiotowego posłużyć może przepis art. 358¹ § 4 k.c., który wprost stanowi, że z żądaniem zmiany wysokości lub sposobu spełnienia świadczenia pieniężnego nie może wystąpić strona prowadząca przedsiębiorstwo, jeżeli świadczenie pozostaje w związku z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa^[84]. Waloryzacja sądowa jest przeznaczona dla podmiotu słabszego, o czym determinuje wyraźnie przywołany przepis. Ustawodawca wyłączył dostępność waloryzacji sądowej dla podmiotów prowadzących przedsiębiorstwo^[85], obligując ich do należytej dbałości o własne interesy przez zastrzeganie stosownych klauzul waloryzacyjnych w umowie^[86]. Kolejnym przykładem jest przepis art. 387¹ k.c. Stanowi, że nieważna jest umowa, w której osoba fizyczna zobowiązuje się do przeniesienia własności nieruchomości służącej zaspokojeniu jej potrzeb mieszkaniowych w celu zabezpieczenia roszczeń wynikających z tej lub innej umowy niezwiązanej bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową tej osoby.

---

red. Konrad Osajda (Warszawa: C.H. Beck, 2013), 318; wyr. SN z dnia 6 października 2004 r., II CK 29/04, Lex nr 194131; wyrok SN z dnia 27 czerwca 2001 r., II CKN 604/00, LEX nr 49120.

⁸² Machnikowski w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. red. Gniewek, Machnikowski, art. 1, nb. 10.

⁸³ Adam Doliwa w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Załucki, art. 1, nb. 3.

⁸⁴ Por. wyrok SA w Katowicach z dnia 11 października 2012 r., I ACA 574/12, Lex nr 1236361.

⁸⁵ Bernadetta Fuchs w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353-534), red. Fras, Habdas, art. 358¹, nb 12.

⁸⁶ Wyrok SA w Warszawie z dnia 15 października 2014 r., VI ACA 1721/13, LEX nr 1567108.

Przepis ten bezpośrednio poprzedza art. 388 k.c. i jest z nim powiązany^[87]. Zakresy obu przepisów krzyżują się, jednak zakres regulacji art. 387¹ k.c. jest węższy, z uwagi na stronę podmiotową oraz przesłanki szczególne^[88]. Kodeks odnośnie do wyzysku nie czyni żadnych dystynkcji. Okoliczność ta nie może pozostać obojętna dla procesu wykładni.

4 | Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania potwierdzają, że przedsiębiorca należy do kręgu podmiotowego stosowania art. 388 k.c. Może być zarówno stroną wyzyskującą, jak i stroną wyzyskaną, jeżeli po stronie osób działających w imieniu przedsiębiorcy wystąpią przesłanki wyzysku. Nie sposób *a priori* wyłączyć możliwości przypisania danemu podmiotowi „zdolności wyzyskowej”, tj. bycia stroną wyzyskującą lub wyzyskiwaną, co w rezultacie prowadzi do wniosku, że wyzysk uregulowany w art. 388 k.c. znajduje zastosowanie w każdym rodzaju obrotu cywilnoprawnego. Za tym stanowiskiem przemawiają przesłanki wyzysku, a także argumentacja oparta o nowelizację przepisu (rozróżnienie terminu dochodzenia roszczeń w zależności od posiadania przez stronę umowy statusu konsumenta lub innego podmiotu), uzasadnienie projektu tej nowelizacji (odnoszące się do umowy franchisingu), charakter prawny wyzysku, ochronę autonomii stron umowy, a w końcu art. 1 k.c. Podkreślić należy nadto brak regulacji przeciwnej, tzn. wyłączającej stosowanie art. 388 k.c. w obrocie gospodarczym.

De lege lata stosowanie wyzysku w obrocie profesjonalnym, a przede wszystkim sytuacja, że przedsiębiorca może być stroną wyzyskaną, jest dopuszczalne, a nowelizacja przepisu art. 388 k.c. dokonana ustawą z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, wzmocniła argumentację za tym stanowiskiem. Uwzględnienie szerokiego kręgu

⁸⁷ Gliniecki w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Balwicka-Szczyrba, Sylwestrzak, art. 387¹, nb 1, wskazuje, że przepis ten stanowi specyficzną postać wyzysku, która znajduje zastosowanie jedynie do osoby fizycznej, która zawiera umowę z dowolnym podmiotem.

⁸⁸ Grebieniow w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Borysiak, art. 387(1), nb. 43.

podmiotowego, w tym przedsiębiorców, w zakresie zastosowania art. 388 k.c., podkreśla uniwersalny charakter tej regulacji oraz jej potencjał adaptacyjny do zróżnicowanych stanów faktycznych, jakie występują we współczesnym obrocie prawnym.

Bibliografia

- Bieniek Gerard, Helena Ciepła, Stanisław Dmowski, Jacek Gudowski, Krzysztof Kołakowski, Marian Sychowicz, Tadeusz Wiśniewski, Czesława Żuławska, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I, Warszawa: Lexis Nexis, 2008.
- Chłopecki Aleksander, „Instrumenty pochodne w polskim systemie prawnym (rozważania na kanwie toksycznych opcji)” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 7 (2009): 4-10.
- Cserne Péter, Ákos Szalai, „On the Necessity of Necessity: An Economic Analysis of Contracts Concluded in a Situation of Need” *Silesian Journal of Legal Studies*, nr 1 (2010): 11-25.
- Gajda Janusz, „Dobra wiara osoby prawnej” *Państwo i Prawo*, nr 3 (1991).
- Górski Józef, „Stanowisko prawne organów i pełnomocników przedsiębiorstw państwowych” *Nowe Prawo*, nr 6 (1955).
- Gutowski Maciej, „Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (druk sejmowy nr 1344)” *Zeszyty Prawnicze*, nr 1(2022): 155-195.
- Jelonek-Jarco Barbara, „O konieczności regulacji prawnej umowy franczyzy – uwagi do raportu «Faktyczna nierówność stron umowy franczyzy w Polsce»” *Prawo w działaniu. Sprawy cywilne*, nr 50 (2022): 130-168.
- Kidyba Andrzej, *Dyrektor jako organ przedsiębiorstwa państwowego*, Lublin: UMCS, 1988.
- Klein Alfred, „Ewolucja instytucji osobowości prawnej”, [w:] *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, red. Ewa Łętowska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.
- Kodeks cywilny z komentarzem*, red. Jan Winiarz. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1980.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak, wyd. 2. Warszawa: Wolters Kluwer, 2024.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Mariusz Załucki. wyd. 4. Warszawa: C.H. Beck, 2024.

- Kodeks cywilny. Komentarz, red. Witold Borysiak, wyd. 33. Warszawa: C.H. Beck, 2024.
- Kodeks cywilny. Komentarz, t. I, *Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*, red. Konrad Osajda. Warszawa: C.H. Beck, 2013.
- Kodeks cywilny. Komentarz, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, red. Andrzej Kidyba. Lex. 2014.
- Kodeks cywilny. Komentarz. red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski, wyd. 11. Warszawa: C.H. Beck, 2023.
- Kodeks cywilny. Komentarz. *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. Mariusz Fras, Magdalena Habdas. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018.
- Kondek Jędrzej M., *Wpływ instytucji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Korpalski Mariusz, *Bankowe umowy przedsiębiorców*, Warszawa: Difin, 2010.
- Kosmol Mateusz, „Rozważania nad wyzyskiem (art. 388 k.c.) z perspektywy prawa i orzecznictwa austriackiego” *Transformacje Prawa Prywatnego*, nr 3 (2024): 31-53.
- Lewandowski Paweł, „Niedoświadczenie, niedołęstwo lub przymusowe położenie współnika spółki cywilnej. Rozważania na gruncie cywilnoprawnej regulacji wyzysku” *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A*, nr 2 (2018): 96-108.
- Lewandowski Paweł, „O definicji przedsiębiorcy i działalności gospodarczej po wejściu w życie ustawy – Prawo przedsiębiorców” *Palestra*, nr 1-2 (2019): 94-105.
- Lewandowski Paweł, „O ochronie wyzyskanego – rozważania nad nowymi rozwiązaniami wyzysku w polskim prawie cywilnym” *Studia Iuridica Toruniensia*, nr 2 (2022): 107-128.
- Lewandowski Paweł, „O potrzebie kompatybilności przepisów regulujących wyzysk w Kodeksie Cywilnym i w Kodeksie Karnym” *Prawo i Więź*, nr 1(39) (2022): 237-263. <https://doi.org/10.36128/priw.vi39.281>.
- Lewandowski Paweł, „Zdolność do czynności prawnych przedsiębiorcy jako osoby fizycznej” *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. C (2016): 91-105.
- Lewaszkievicz-Petrykowska Biruta, „Wyzysk jako wada oświadczenia woli” *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. X (1973): 51-63.
- Lewaszkievicz-Petrykowska Biruta, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973.
- Lewaszkievicz-Petrykowska Biruta, „Problem wad oświadczenia woli w czynności prawnej dokonanej przez przedstawiciela”, [w:] *Studia z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa dla uczczenia 50-lecia pracy naukowej prof. dr. hab. Adama Szpunara*, red. Andrzej Rembieliński. Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983.
- Zobowiązania. Część ogólna*, t. II, Komentarz, red. Piotr Machnikowski. Warszawa: C.H. Beck, 2024.

- Matuszyk Krzysztof J., „Instytucja odsetek w ustawie o terminach zapłaty w transakcjach handlowych” *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego*, nr 1 (2005): 20-27.
- Morawski Lech, *Zasady wykładni prawa*. Toruń: TNOiK, 2010.
- Naworski Jerzy P., „Status prawny rolnika indywidualnego” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 10 (2012): 11-19.
- Naworski Jerzy P., *Cena. Obowiązek zapłaty w obrocie gospodarczym*. Warszawa: „KiK” Konieczny i Kruszewski, 1999.
- Nowakowski Tobiasz, „O nowelizacji art. 388 kodeksu cywilnego – uwagi krytyczne” *Rejent*, nr 5 (2022): 26-47.
- Ohanowicz Alfred, Józef Górski, *Zarys prawa zobowiązań*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Pietraszewski Mateusz, „Czy rolnik indywidualny jest przedsiębiorcą w świetle kodeksu cywilnego?” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 4 (2010): 48-53.
- Rzetecka-Gil Agnieszka, *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*. Lex, 2011.
- Rzewuski Maciej, „Exploitation as a Flaw in the Statement of Intent”, [w:] *Wykorzystywanie człowieka w XX i XXI wieku*, red. Bronisła Sitek, Gaetano Dammacco, Dagmara Barańska, Kamila Naumowicz, Katarzyna Zaworska. Olsztyn: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2012.
- Safjan Marek, „Umowy związane z obrotem gospodarczym jako najważniejsza kategoria czynności handlowych” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 2 (1998): 1-10.
- System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. Zbigniew Radwański. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.
- System Prawa Handlowego*, t. V, *Prawo umów handlowych*, red. Stanisław Włodyka. Warszawa: C.H. Beck, 2011.
- System Prawa Prywatnego*, t. I, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Marek Safjan. Warszawa: C.H. Beck, 2012.
- System Prawa Prywatnego*, t. VII, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. Jerzy Rajski. Warszawa: C.H. Beck, 2004.
- Szajkowski Andrzej, Monika Tarska, *Prawo spółek handlowych*. Warszawa: C.H. Beck, 2005.
- Tereszkiewicz Piotr, *Obowiązki informacyjne w umowach o usługi finansowe*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Trzaskowski Roman, *Granice kształtowania treści i celu umów obligacyjnych: art. 3531 K.C.* Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2005.
- Węgrzynowski Łukasz, „Ekwiwalentność świadczeń w orzecznictwie antymonopolowym” *Glosa*, nr 4 (2010): 86-96.

Węgrzynowski Łukasz, „Kontrola treści umowy w prawie ochrony konkurencji” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 4 (2009): 10-15.

Węgrzynowski Łukasz, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.

Widło Jacek, „Wyzysk w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego” *Prawo i Więź*, nr 3 (2022): 130-148.

Wilejczyk Magdalena, „Skutki prawne naruszenia wzajemnego charakteru umowy o dożywocie” *Państwo i Prawo*, z. 4 (2024): 81-98.

